

АНТРОПОМОРФНА МЕТАФОРА ЯК ЗАСІБ АКТУАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ *АМЕРИКА* В УКРАЇНСЬКОМОВНИХ ГАЗЕТНИХ ТЕКСТАХ

Анотація. У статті розглянуто поняття «концепт», його основні ознаки й напрями дослідження. Висвітлено роль концептуальної метафори в актуалізації образного складника концепту *АМЕРИКА*. Проаналізовано основну метафоричну модель, за якою побудовані зафіксовані в газетних текстах антропоморфні метафори, та представлено фрейми як складники цієї моделі.

Ключові слова: концепт, метафора, концептуальна метафора, антропоморфна метафора, метафорична модель, фрейм.

Концепти все частіше стають об'єктом лінгвістичних досліджень вітчизняних мовознавців. Свідченням цього є значна кількість робіт, присвячених їх вивченню із застосуванням різних методів та методик наукового пошуку. Однак поняття «концепт», яке за останні роки переживає період актуалізації та переосмислення, досі не має однозначного тлумачення. Пов'язано це з тим, що названий термін, по-перше, застосовується в цілому комплексі наук, зокрема і в концептології та лінгвокультурології, а по-друге, характеризується складністю самого феномену та багатством його ознак і властивостей [7: 54].

Оскільки концепт – категорія мисленнева, безпосередньо неспостережувана, то цим також зумовлено його неоднакове тлумачення у поглядах різних наукових шкіл та окремих дослідників. Вчені виокремили декілька напрямів у вивченні концепту, проте серед основних називають лінгвокогнітивний та лінгвокультурологічний, які, однак, не є взаємовиключними. Наше розуміння концепту ґрунтується на його лінгвокультурологічній інтерпретації як базової одиниці культури, об'єктивованої мовними одиницями різних рівнів.

Загальноновизнаним є те, що мова забезпечує найкращий доступ до опису й визначення природи концепту. Однак слово об'єктивує концепт не повністю, а передає тільки деякі його основні концептуальні ознаки. Тому весь концепт теоретично може бути виражений тільки сукупністю мовних засобів, кожен із яких розкриває лише його частину [8: 8–9]. Тому поліапеляційність, що є однією з базових ознак лінгвокультурного концепту, свідчить про можливість апелювати до нього за допомогою мовних одиниць різного рівня: слів, фразеологізмів, вільних словосполучень, речень, текстів, а також невербальних засобів [1: 28].

Попри те, що інтерес українських мовознавців до вивчення концептів постійно зростає, дотепер малодослідженими залишаються концеп-

ти, що стосуються країн або частин світу. Тому виникла потреба звернутися до висвітлення мовної актуалізації концепту *АМЕРИКА*, що репрезентує найпотужнішу нині державу в світі – США. Зазначимо, що специфіка концепту, вираженого онімом, полягає в тому, що він об'єктивований власним іменем і через те його зміст не може бути встановлений на основі дефініцій та даних тлумачних словників, які зазвичай застосовуються до вербалізованих загальними назвами концептів [6].

Досі залишається дискусійним питання про структуру концепту. Зокрема, у рамках лінгвокогнітивного напрямку розроблена польова модель концепту, яка складається з ядра та периферії. Лінгвокультурологічний підхід визначає концепт як базову одиницю культури з поняттєвим, образним та ціннісним компонентами, де поняттєвий складник відбиває його ознакову та дефініційну структуру, образний, який фіксує когнітивні метафори, підтримує концепт у мовній свідомості, а ціннісний зумовлений місцем, яке займає ім'я концепту в лексико-граматичній системі конкретної мови [4: 6].

Концепт *АМЕРИКА* є лінгвокультурним концептом, якому, окрім поняттєвих, притаманні ще й образні, ціннісні та стереотипні ознаки. Тому мета статті – визначити систему мовних засобів, які об'єктивують образний складник досліджуваного концепту. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: розглянути поняття «концептуальна метафора», з'ясувати роль антропоморфної метафори в об'єктивації образного складника концепту *АМЕРИКА*.

Проведене нами дослідження засвідчує те, що образні ознаки концепту *АМЕРИКА* актуалізуються за допомогою концептуальної метафори, яка, на відміну від метафори художньої, є результатом аналогових можливостей мислення людини. Хоча метафора вже майже два тисячоліття постійно перебуває в центрі уваги мовознавців, однак із появою когнітивної лінгвістики вона інтерпретується «як основна ментальна операція, як спосіб пізнання, категоризації та концептуалізації світу» [11]. За

допомогою неї все нове й складне для розуміння розглядається крізь призму більш знайомої сфери, адже в основі метафоризації лежить процес взаємодії між структурами знань двох концептуальних доменів – сфери джерела і сфери мішені, де сфера джерела – це конкретизовані знання, а сфера мішені – незрозумілі та менш визначені [2: 9]. Концептуалізація понять відбувається за допомогою когнітивних моделей – концептуальної метафори з відповідною побудовою метафоричних моделей. Відповідно, метафорична модель – це «наявна і / або сформована у свідомості носіїв мови схема зв'язку між поняттєвими сферами, яку можна представити у вигляді формули: «X – це Y». Відношення між компонентами формули розглядається не як пряме ототожнення, а як уподібнення» [11].

Кількісний аналіз засвідчує те, що найчастіше в описі Америки використовуються антропоморфні метафори з метафоричною моделлю АМЕРИКА – це ЛЮДИНА, сфера-джерело якої – людський організм, а сфера-мішень – США (рідше – інші країни, вжиті в контексті з ними). Ця сфера найбільш знайома і близька людині, тому багато абстрактних і складних для розуміння понять завдяки концептуальній метафорі репрезентуються в її термінах. Широке застосування антропоморфної метафори для опису країни, на нашу думку, зумовлено також розумінням держави як людського організму, а її інституцій – як органів і частин тіла. Ще давньогрецькі мислителі, а згодом Томас Гоббс, Огюст Конт та інші філософи порівнювали суспільство та державу з організмом. Пізніше цю думку розвинув Г. Спенсер – засновник органічної теорії, згідно з якою процес виникнення і функціонування держави ототожнюється з розвитком біологічного організму. Про глибокі корені такого «наївного» розуміння держави можуть свідчити словосполучення *державні органи*, *глава держави* тощо.

У результаті персоніфікації Америка набуває таких антропоморфних ознак: тілесних, ментальних, психічних, емоційних, мовленнєвих та соціальних. Відповідно, в образній репрезентації Америки центральне місце займає **метафорична модель «АМЕРИКА – це ЛЮДИНА»**, яка є найпродуктивнішою і представлена декількома фреймами.

Фрейм «Життєвий цикл». Америка, а зрідка й інші держави, що згадуються у контексті зі США, описуються як людські істоти. Будучи суспільними утвореннями, вони уподібнюються до людей, що підтверджується значною кількістю актуалізованих антропоморфних ознак. Країни наділені когнітивними здібностями, вони можуть народжуватися, жити, дорослішати й старіти, а процес їхнього формування та історичний шлях зображується як біологічне життя людини, напр.: *«Америка народилася зусиллями ополченців. Вона росла й міцніла в обнімку з вінчестером. І тому, коли, уявляючи собі витоки американської нації, ми бачимо*

перед собою ковбоя з пістолетом, то це не так уже й далеко від істини. Більше того, з усього виходить, що й сама Америка бачить себе через призму таких стереотипів» [3, №16 (113): 5]. У цьому текстовому фрагменті словосполучення *бачить себе* свідчить про те, що Америка – це людська істота, адже їй приписується здатність мислити. Аналогічно до життєпису людини історія США у газетних статтях названа біографією, напр.: *«У першу половину історії США Атлантику перепливали пілігрими, які прагнули переважно свободи. Другу частину політичної біографії США дописали економічні емігранти, що шукали собі спокою та комфорту»* [3, №24 (449): 5]. Або: *«Але Ромні рветься в біі. На відміну від Обами, він ішов до цього президентства все життя – і, можливо, заслужив його. Що важливіше, можливо, до такого президента дозріла і сама Америка»* [3, №38 (86): 5]; *«Америка переживає «найгіршу фінансову кризу з часів Великої депресії», – вважає новообраний президент»* [3, №42 (721): 5]; *«Оскільки Європа значно старіша за США, то і європейська демократія розвиненіша, а її стандарти вищі, ніж у США»* [3, №22 (550): 6].

Фрейм «Фізіологічні органи». Персоніфікована Америка має різні частини тіла та характеризується фізіологічними особливостями життєдіяльності. Оскільки державу здавна порівнювали з людським організмом, то соматизми вживаються і стосовно США. Зокрема, це:

1) горло, однак у наведеному нижче текстовому фрагменті лексема *горло* є компонентом фразеологізму *стояти кісткою в горлі*, що означає 'завадити кому-небудь, дуже занепокоїти когось, викликати заздрість у когось' або 'стати на перешкоді кому-, чому-небудь' [10: 692], напр.: *«Останнім часом непередбачуваність і економічні демарши Багдада мов кістка застрягли в горлі Заходу, у першу чергу Сполучених Штатів і Великобританії...»* [3, №31 (355): 5];

2) голос: *«Адже голос США при прийнятті союзницьких рішень не сильніший за, скажімо, естонський, а, наприклад, одна держава-член може заблокувати невідгідне для її національних інтересів рішення на противагу думці 27 інших учасниць НАТО»* [3, №40 (768): 4];

3) нерви, напр.: *«Але ні перший, ні другий варіанти не можуть принести безпеку Ізраїльській державі, яка стає у такому разі полем протистояння Росії зі Сполученими Штатами та іншими демократичними країнами західного світу. Схоже, кожна зі сторін протистояння чекає, у кого першого здадуть нерви. Адже на карту поставлено дуже багато»* [3, №27 (75): 5]. Як бачимо, у зафіксованому текстовому фрагменті вжито два фразеологізми – *нерви здають*, що означає 'втрачати спокій, рівновагу, хвилюватися, непокоїтися' [10: 433], та *ставити на карту*, який має значення 'ризикувати чим-небудь заради певної мети, успіху' [10: 688];

4) ноги, напр.: «Критика Америки з приводу «відходу Росії від демократії» у той час, коли ця країна знову підводиться на ноги, коли прибутки казни зростають, а пенсії регулярно виплачуються, тільки переконує простих людей у тому, що США воліли б бачити Росію слабкою, а не сильною» [3, №27 (656): 3]. У наведеному текстовому фрагменті використано фразеологізм *ставати на ноги*, який означає 'ставати дужим, самостійним' або 'розбагатіти, поправити своє матеріальне становище' [9, IX: 433];

5) очі і, відповідно, можливість бачити/не бачити, дивитися, не помічати, напр.: «Тим часом можна сказати, що праймеріз у Демократичній партії засвідчили: сьогоднішня Америка поки що не готова бачити у президентському кріслі жінку» [3, №22 (701): 5].

Крім того, ми зафіксували текстові фрагменти, у яких бажання навмисно не помічати чогонебудь, не звертати уваги, виражене фразеологізмом *заплющувати (закривати) очі*, напр.: «На цьому тлі Америка, безсумнівно, закриє очі на чимало сумнівних процесів, які відбуваються в Україні, й до цього багато хто в нас у країні з числа борців із режимом мають бути готовими» [3, №17 (442): 3].

6) плечі, напр.: «Послаблення ролі США, як в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, так і загалом у світі, для Пекіна також становить проблему: сам він не готовий узяти на себе такий тягар відповідальності, який Сполучені Штати добровільно завдали на свої плечі» [3, №1: 6]. А зафіксований нами фразеологізм *розправляються плечі* означає 'хто-небудь почуває себе впевнено, діє сміливо, рішуче' [10: 519], напр.: «Що ж, якщо Райян стане віце-президентом, то Америка цілком може розправити плечі» [3, №38 (86): 5];

7) руки – у зафіксованому текстовому фрагменті ця лексема є компонентом фразеологізму *розв'язувати руки*, який означає 'звільняти від родинних обов'язків' або 'звільняти кого-небудь від будь-яких обмежень, проблем, давати можливість діяти вільно, на власний розсуд' [10: 606], напр.: «Ігнорування «старої Європи» у питаннях великої стратегії розв'яже руки Сполученим Штатам і наreshtі звільнить нас від умовностей проваленої європейської моделі дипломатії, що

принесла світу стільки кривавих війн...» [3, №21 (446): 5];

8) спина, напр.: «Однак, «ми не можемо спочивати на лаврах», продовжував президент, із тієї причини, що в спину США вже напозлегливо дихають нові конкуренти – Індія та Китай» [3, №12 (591): 12], де словосполучення *дихають у спину* означає *наздоганяють*.

Фрейм «Фізіологічні стани й потреби». Окрім уже згаданих, у газетному дискурсі актуалізуються ознаки 'фізіологічні стани' й 'потреби', зокрема:

їжі, напр.: «Скромний (принаймні у той час) співробітник Національного бюро економічних досліджень вручну підрахував, скільки Америка заробляє, скільки «проїдає», а скільки – інвестує у своє майбутнє» [3, №9 (588): 12];

відпочинку (сну) напр.: «Чи то США рантрово прокинулися від сну і вирішили «зливати» потепління з Росією, повертаючи відносини на донебезавантажувальні круги свої» [3, №25 (805): 5].

Із наведеними вище фізіологічними метафорами безпосередньо пов'язана і метафорична модель хворого організму. Відповідно до неї, в газетних текстах образно використовується лексика на позначення ран і хвороб суспільства. Оскільки політичним суб'єктам приписуються тілесні ознаки, притаманні людині, то, відповідно, вони можуть страждати різними захворюваннями, напр.: «Розрахував «точно», оскільки після цих подій «війна проти терору» перетворилася для Вашингтона на свого роду катаракту, що заважає бачити інші проблеми та інтереси» [3, №41 (466): 6]. Особливістю ойконіма *Вашингтон* є те, що часто в газетних текстах він уособлює найвище керівництво країни. Крім того, на основі метонімії столиці також зазнає персоналіфікації.

Отже, зібраний нами ілюстративний матеріал засвідчує те, що концептуальна метафора виступає продуктивним засобом актуалізації образних ознак концепту *АМЕРИКА*. Однак у статті ми представили лише частину зафіксованих концептуальних метафор, які на сторінках українськомовних газет формують антропоморфний образ Америки. Тому перспективним, на наш погляд, є подальше дослідження концептуальної метафори та її ролі в об'єктивації концептів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : Курс лекций по английской филологии / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : Изд. Тамб. ун-та, 2001. – 123 с.
2. Будаев Э. В. Постсоветская действительность в метафорах российской и британской прессы / Э. В. Будаев. – Нижний Тагил : Нижнетагильская государственная социально-педагогическая академия, 2007. – 149 с.
3. Дзеркало тижня. – 2001, 2003, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013 pp.
4. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт / С. Г. Воркачев. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2004. – 192 с.
5. Ключко Н. Н. Образы Европы в современных национальных дискурсах (на примере антропоморфной метафоры) [Електронний ресурс] / Н. Н. Ключко // Режим доступа : <http://www.philology.ru/linguistics1/klochko-06a.htm>

6. Мудраченко Т. Метафорическая интерпретация референтного отношения УКРАИНА и ЕВРОПЕЙСКИЙ СОЮЗ (на материале современного англоязычного газетного дискурса) [Электронный режим] / Т. Мудраченко // Режим доступа : <http://vestnik.kuzspa.ru/articles/107/>
7. Пименова М. В. Концептуальные исследования. Введение : учеб. пособие / М. В. Пименова, О. Н. Кондратьева. – М. : Флинта : Наука, 2011. – 176 с.
8. Полюжин М. М. Про синкретичні теорії концепту / М. М. Полюжин // Проблеми романо-германської філології : Збірник наукових праць. – Ужгород : Ліра, 2006. – С. 5–21.
9. Словник української мови : в 11 т. – Київ : Наукова думка, 1970 – 1980.
10. Словник фразеологізмів української мови / Укладач : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
11. Чудинов А. П. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации [Электронный ресурс] / А. П. Чудинов. – Екатеринбург, 2003. – 248 с. – Режим доступа : <http://www.philology.ru/linguistics2/chudinov-03a.htm>

Myroslava Khymynets

Anthropomorphic Metaphor as a Means of Actualization of Concept AMERICA in Ukrainian Newspaper Texts

Summary. The article determines the notion of “concept”, its main features and spheres of research. It elucidates the role of conceptual metaphor in foregrounding the imagery component of the concept AMERICA. The author analyses the main metaphorical model of forming anthropomorphic metaphors fixed in newspaper articles as well as reveals the frames making up this model.

Key words: concept, metaphor, conceptual metaphor, anthropomorphic metaphor, metaphoric model, frame.

Одержано 13.06.2015 р.